ІНСТИТУТ ПСИХОЛОГІЇ
ім. Г.С. КОСТЮКА АПН УКРАЇНИ



ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ
Інституту психології ім. Г.С. Костюка
АПН України

ПРОБЛЕМИ ЗАГАЛЬНОЇ ТА ПЕДАГОГІЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ

Том VIII, випуск 2

За редакцією академіка С.Д. Максименка

Київ — 2006

8. Козлова Е.В. Психологические особенности экономической социализации на разных этапах детства: дис... канд. психол. наук. – М., 1998. – 285 с.

9. Московичи С. Социальные представления: исторический взгляд/ / Психологический журнал – 1995 – том 16 №2 – С. 3 – 14.

10. Moscovici S. On social representation// J.P. Forgas (Ed) Social cognition Perspectives on Everyday Understanding. European Monographsin Social Psycology, 26. London: Academic Press, 1981 – p. 181 – 272.

Ю.М. Кашпур

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ СТАТЕВО-РОЛЬОВОЇ ІДЕНТИФІКАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ В ПЕРІОД ДОРОСЛІШАННЯ

За останні десятиріччя в зв'язку з урбанізацією міст та посиленням впливу на свідомість людини засобів масової інформації на засадах різних за своїм походженням культур у суспільстві кардинально змінилося ставлення до вирішення проблеми міжстатевих стосунків. Порівняно з попередніми поколіннями, з інших позицій стали тлумачитись цінності, що стосуються кохання, сексу та статево-рольової ідентифікації. Надзвичайної ваги означена проблема набуває саме в період дорослішання, оскільки в процесі сексуального розвитку підлітки та юнаки відчувають засмученість, розгубленість та тривожність спричинені психофізіологічним зростанням та відсутністю соціального досвіду.

Засоби масової інформації (телебачення, преса, інтернет) активно пропагують секс, між тим як педагоги активно виступають за нівелювання нецензурованої інформації. Це вказує на те, що на сьогодні не існує остаточно виваженої концепції статево-рольового виховання. Школа є провідним суспільним інститутом, до якого залучена більша частина молоді і тому має унікальну можливість просвітити підлітків, у котрих існує нагальна потреба у вирішенні морально-етичних питань статі. У вітчизняній освіті тільки в останні роки почали концентрувати увагу на цій проблемі. Але думки освітян з цього приводу не однозначні. В навчальних закладах нового типу (коледжах, ліцеях, колегіумах) питанням статевого виховання стали приділяти більше уваги, проте в школах основного типу спостерігається тенденція до їх нівелювання. В останньому випадку педагоги посилаються на достатню кількість необхідної інформації в різного роду «вседоступних» джерелах, однак про коректність її пред'явлення вони не замислюються.

Дослідження ідентичності особистості є на сьогодні одним із найактуальніших у психології дорослішання. Цей факт пов'язаний з низкою соціальних детермінант: по-перше, наукове обґрунтування

поняття ідентичності знаходиться в центрі психологічних дискусій; по-друге, виявляється неоднорідність особистісних змінювань, характерних для періоду дорослішання; по-третє, діяльнісно не інтегроване рольове самовизначення підлітків. Психологи-практики, аналізуючи проблеми підлітково-юнацького віку, обов'язково торкаються питань статево-рольової ідентифікації, оскільки реалізація останньої є одним із новоутворень цього віку. Змістовний контекст цієї особистісної характеристики, якщо судити з огляду на існуючі хибні чи істинні установки, якими керується молодь під час набуття досвіду, спостерігаючи за статево-рольовою поведінкою у міжособистісних взаємодіях при виборі партнера, відповідає ідеалізованими диспозиціями відносно тієї чи іншої статі.

В зв'язку з цим мета нашої статті визначається наступним чином: проаналізувати різні наукові підходи з проблеми статево-рольової ідентифікації в класичному та сучасному варіантах. Виходячи з поставленої мети визначальними є такі завдання:

— розкрити психологічний зміст проблеми статево-рольової ідентифікації в класичних та сучасних підходах;

— визначити теоретичні аспекти соціальної обумовленості гендерної ідентифікації в підлітковому та юнацькому віці;

— дослідити окремі моделі статево-рольової соціалізації в працях відомих дослідників означеної проблеми (Е.Еріксона, Дж.Марсіа, І.Кона, М.Кле, А. Реана, Ф.Райса, Т.Говорун, О.Кікінежді).

Нажаль роботи, присвячені проблемі ідентичності особистості, зокрема її уявленням про себе в підлітковому та юнацькому віці, більшою мірою мають описовий характер і грішать відсутністю теоретичного осмислення [2].

Розглянемо теоретичні підходи до вивчення обраної проблеми в класичному варіанті. Представником такого підходу є Е.Еріксон. Саме він увів в психологічний обіг поняття ідентифікації. З його точки зору, становлення особистісної ідентичності є найважливішим завданням розвитку, причому центральне місце цей процес займає в період дорослішання. Суттєвою є його думка про те, що суспільство немов би зустрічає людину і «пропонує» їй раніше заготовлену «нішу» і жорстко обмежує її спроби включити фактори індивідуальної культури в модель суспільного розвитку. За позицією цього вченого «підлітковий вік можна оцінити як період соціального мораторію, в ході якого людина... може знайти свою «клітинку», в певному секторі суспільства... Прийшовши до цього молодий чоловік... починає приміряти уявлення про себе з визнанням своєї соціальної громадськості» [7; 111].

З початку підліткового періоду немов би відновлюються дитячі ідентифікації, включаючись в нову структуру ідентичності, що дозволяє вирішувати дорослі завдання. Можна погодитися, що цей період характеризується прагненням до встановлення інтимних стосунків, і, що ізоляція може підірвати внутрішні потенціали людини у

самовираженні [2]. Таким чином, Е.Еріксон вказує на соціальну зумовленість ідентифікації, точніше на прирівнювання Я до вже існуючих соціальних диспозицій відповідно гендерних сексуальних ролей, коли актуалізується статево-рольова ідентичність.

Емпірично перевіркою теорії Е.Еріксона займався Дж.Марсіа. Він досліджував підліткову ідентичність за допомогою напівструктурованого опитування за трьома основними темами. Як вважав цей вчений, «формування ідентичності ніколи не буває односпрямованим. Як мінімум, воно охоплює статеву ідентифікацію, становлення певної світоглядної позиції та вибір тієї чи іншої професійної орієнтації» [8; 160]. Мова йде про фундаментальні виміри, навколо яких будується ідентичність підлітка. Респонденти розподілилися за чотирма «статусами ідентичності» залежно від міри її реалізованості [2]. Така модель на вибірці хлопців дозволила встановити ієрархію статусів: «реалізована» ідентичність або вона в стані «мораторію» дозволяє підлітку краще адаптуватись до провідної діяльності, порівняно з тими, хто має «дифузну» або «вирішену» ідентичність. Приблизно такі ж результати у дівчат, але менш виражені. Це може бути пов'язано з їх гендерними особливостями: приниженням жіночої самоповаги, високої тривожності, відчуттям незадоволеності, наявністю внутрішнього конфлікту, що обмежує дівчат в самоідентифікації [8]. Хоча праці цього вченого і виявилися якісними в руслі встановлення зв'язків між «статусами ідентичності» та різними особистісними змінюваннями, але в цілому вони не сприяли подальшому розвитку теорії Я-ідентичності підлітка, сформульованої ще Еріксоном [2].

На сучасному етапі М.Кле намагається детально розглянути проблему статевих ролей, вирішення якої вбачає в змішуванні трьох суміжних понять: родової ідентичності, статевих ролей та статевої ідентичності. Родова ідентичність, є примітивною формою прийняття тілесного образу хлопця чи дівчини, за допомогою якої відбувається інтеріоризація уявлень про стать, і передує всім іншим та закріпляється на ранніх етапах онтогенезу. В пубертаті ідентифікація знову набирає актуальності та носить нормативний характер. Тіло стає відкрито сексуальним і вимагає побудови нового тілесного образу Я. Такі проблеми входять до примусової системи відповідності нормам адекватної статевої поведінки, що задається суспільством в цілому, але особливо жорстко – групою однолітків. Якщо в дитинстві оточуючі можуть змиритися з деякими відхиленнями в поведінці дитини, які залежать від приписуваних статевих ролей, то в досліджуваному віці їх вибір має бути більш чіткішим, оскільки значущі дорослі вимагають ідентифікуватися зі своїми етичними зразками. Засвоєння статевої ролі є складнішим для хлопців ніж для дівчат. Адже цей процес у перших наповнений амбівалентністю до того часу, поки не відбудеться остаточного уточнення сексуальних диспозицій, у других – він відбувається в межах нормативності. До кінця пубертату в основному

виробляється стиль життя, котрий безпосередньо визначає позицію підлітка і виявляється в більш або менш видимих різних сексуальних образах як-от: «сексапілка», «гомосек», «Дон Жуан», «мачо» та ін [2].

Серед вітчизняних дослідників І.С.Кон займався вивченням питань сексуально розвитку. Більшість уваги вчений приділяє саме первинній ідентифікації, не даючи чіткого визначання цьому явищу. Спираючись на фрейдистські концепції, ототожнюючи поняття статева роль та ідентичність він сконцентровує свою увагу більше на проявах сексуальності, ніж на механізмах її виникнення та актуалізації [3].

А.А.Реан, аналізуючи сфери психічної діяльності підлітків та юнацтва, помічає велику значущість актуалізації статево-рольової ідентичності. На думку вченого, характер сприйняття своєї зовнішності впливає на формування багатьох важливих якостей особистості (наприклад, впевненості в собі життєрадісності, замкненості, ідивідуалізму) [5]. Вчений вважає, що в цей період яскраво проявляється аффіліативна потреба в приєднанні до якоїсь групи та виявляється тенденція до пошуку близьких дружніх зв'язків, що ґрунтуються на глибокій емоційній прихильності і спільності інтересів. Поряд з цим у підлітків та юнаків проявляється інтерес до статевого виховання та сексуальної сфери. Отже, відповідність фізичного розвитку молоді стандартам, що встановлені в групі однолітків, стає визначальним фактором їх соціального визнання та положення в групі.

Ф.Райс вказує також на значущість прийняття входження до гетеростатевої групи, оскільки підлітки, у яких є друг чи подруга, з більшою ймовірністю вступають в дошлюбні статеві стосунки, ніж ті, у яких не має друзів протилежної статі. [5] Для цього особистість в період дорослішання використовує такі форми поведінки, що прямо чи побічно пов'язані зі статевою роллю. Безпосередньо з останньою пов'язані всі прямі та не прямі види власне психосексуальної активності (наприклад, конкуренція та змагання – у хлопців). Переважно чоловічі види активності – ті, що стосуються експериментування з фізичною силою, жіночі – ті, які пов'язані з тенденцією до утримання, стабільності та збереження і спрямованості на домашнє господарство [6]. Хоча не можна не зауважити, що подібні тенденції за останні декілька років змінили свій вектор і спрямовані на стирання кордонів в такому поділі психосексуальної активності урбанізованого суспільства. А звідси і зміна еталонів статево-рольової ідентифікації. Однією з особливостей експериментування зі статевими ролями є показник успішності у навчанні в старших класах школи. Статево-рольова ідентифікація проходить швидше у невстигаючих учнів. Оскільки вони звертаються до сексуальної активності як до способу задоволення своєї потреби в успіху [4]. За результатами досліджень Ф.Райса установлено, що під час статево-рольової ідентифікації дівчата-підлітки часто відчувають стрес з-за невідповідності образу ідеального жіночого тіла, який нав'язується засобами масової інформації [5]. «Успішна гендерна ідентичність та

визнання своєї соціальної привабливості веде до демонстрації самого високого рівня сексуальної толерантності» [6; 259].

У вітчизняній психології вивченням проблеми гендерної ідентичності займається Т.В.Говорун та О.М.Кікінежді. Вони визначають гендерну ідентифікацію як внутрішнє переживання своєї статевої належності, суб'єктивне осмислення та переживання гендерної ролі, уподібнення до неї, своєрідна єдність статевого усвідомлення і поведінки. Як і більшість означених вище вчених, розрізняють первинну та вторинну статеву ідентифікацію. Первинна актуалізується починається з півтора року і полягає в усвідомленні свого Я окремо від оточення. Під час вторинної статевої ідентифікації особливого значення для підлітків набуває наслідування статево-рольових моделей. Вибір цієї моделі залежить від фрустрації певних потреб дитини. Важливе значення займає коротка і тривала ідентифікація. Їх генезис зводиться до того, що ранні форми гендерної ідентифікації визначають пізніші. Шлях до зрілої гендерної ідентичності пролягає через систему субідентичностей. Розширення діапазону соціальних ролей поглиблює уявлення про тотожність гендерним нормативам. Вторинна гендерна ідентичність більш підвладна підлітковій субкультурі. Дефіцит внутрішньої самодостатності компенсується наслідуванням зовнішніх взірців і залежить від образів та стилів життя, що нав'язуються засобами масової інформації. Поєднання високого рівня домагань з дефіцитом самокритичності, наполегливості, волі, вмінь та навичок зумовлює дифузію гендерної ідентичності, «плутанину ролей» у підлітково-юнацькому віці [1].

Отже, психологічний аналіз показав, що процес побудови внутрішнього плану усвідомлення себе представником певної статі, уподібнення певній статевій ролі, яка зумовлює вибір відповідної гендерної поведінки, є досить складним та суперечливим. Сучасна картина статево-рольової ідентифікації носить ніби циклічний характер, з якої, на перший погляд, не існує виходу. Внаслідок входження в пубертат підлітки стають більш емоційними та нестриманими. Це відбувається як наслідок посилення статевих відмінностей, пов'язаних з підвищеною необхідністю дотримуватися гендерних ролей: хлопці стають більш маскулінізованими, а дівчата – фемінізованими. Таким чином, зростаюча нетерпимість підлітків до невластивих їхній статі дій зумовлена процесом гендерної інтенсифікації. Остання пов'язана з тим, що вони перебувають під тиском постійного інформаційного недоброякісного потоку (який ще на фільтрується), наповненого сексуальною тематикою. Під впливом останнього формується хибний ідеал. Як наслідок, афективна молодь проявляє неабияку активність, задля його досягнення. Не досягаючи цього ідеалу фрустровані підлітки набувають викривленої, як показав теоретичний аналіз, ідентичності. Тому подальшим напрямком нашої роботи має стати визначення механізму становлення справжньої статево-рольової ідентифікації та

розробка корекційної програми набуття реалізованої гендерної ідентичності.

ЛІТЕРАТУРА.:

1. Говорун Т.В., Кікінежді О.М. Гендерна психологія: Навчальний посібник. – К.: Видавничий центр «Академія», 2004. – 308 с.
2. Кле М.Психология подростка: (Психосексуальное развития) / Пер с фр. – М.: Педагогика, 1991. – Пер. изд.: Бельгия, 1986. – 176 с.: ил.
3. Кон И.С., Введение в сексологию.– Москва:Медицина, 1990.– 336с.
4. Крайг Г., Психология развития. – СПб: Питер, 2000. – 992 с.
5. Райс Ф., Психология подросткового и юношеского возраста.– Санкт-Петербург:Питер, 2000.– 624с.
6. Реан А.А., Психология человека от рождения до смерти. – СПб.: ПРАЙМ-ЕВРОЗНАК, 2002. – 656 с. – (Серия «Психологическая энциклопедия»).
7. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис. – М.:Прогресс,196. – 336с.
8. Marcia J. Identsfi in adolescence // J.ADELSON (ed.). Handbook of Adolescence Psychology. N. Y., 1980.

О.Г. Коваленко

АТРАКЦІЯ ТА ЗОВНІШНЯ ПРИВАБЛИВІСТЬ ПІДЛІТКІВ

Спілкування є складним багатогранним процесом, який полягає не лише в обміні інформацією, а й в оцінці партнера, створенні його образу у своїй свідомості. Часто успіх спілкування, досягнення його мети залежить від стосунків між співрозмовниками.

У налагодженні позитивних міжособистістних стосунків важливу роль відіграє образ людини, який утворився у свідомості її партнера. Від характеру цього образу залежить ставлення до людини, можливість чи неможливість створення і розвитку дружніх чи інших ближчих, емоційно значимих стосунків, їх динаміка і тривалість.

Історія, література, власний життєвий досвід переконливо доводять, що людям приємним і привабливим легше досягти поставленої мети, будувати кар'єру і особисті стосунки. Для кожної людини важливо мати позитивні емоційні відносини з оточуючими, особливо підліткам, коли інтимно-особистісне спілкування стає ведучим видом діяльності.

Для широкого спектру емоційних стосунків від симпатії, що виникла при перших контактах, до глибоких переживань кохання визначено термін – атракція. Він буквально означає ваблення, тяжіння.

Атракція – це специфічне емоційне відношення, що визначає привабливість однієї людини для іншої і на основі якого формується